

Kiss Gábor Ferenc

Magyarország a második világháborúban

- Általános- és középiskolai tankönyvek tartalmi elemzése.

A 5-8. osztályos kerettanterv erre a második világháborúra összesen 12 órányi keretet ír elő, melynek során hat témát érint. Ebből hazánk második világháborús szereplését kettő tárgyalja:

„Fordulat a világháború menetében. Magyarország hadba lépésétől a német megszállásig.” illetve a „Magyarország német megszállása. A holokauszt Magyarországon. Szálasi és a nyilasok rémuralma. Szovjet felszabadítás és megszállás”.¹

A téma feldolgozásához elvárt előzetes tudás „Az újabb háborúhoz vezető út. Események, társadalmi és kulturális törekvések, gazdasági törések a XX. század első felében. Iskolai megemlékezések: a holokauszt emléknappja.”² A történelmi összefüggés ellenére nem szerepel az első világháború, illetve a hadviselésben bekövetkező változások ismerete, melyek fontosnak vélünk a második világháború tárgyalása szempontjából.

A kerettanterv nevelési fejlesztési célként az alábbiakat határozza meg:

„A tanuló felismeri a társadalmi kirekesztés különböző formáit, elutasítja az ún. fajelméletet, felismerve annak következményeit. Tudatosulnak benne a hátországot sem kímélő háborús pusztítások. A frontkatonák és a civil lakosság személyes sorsán keresztül felismeri a háború kegyetlenségének és a hősi helytállás kettősségét.

Megismeri az emberiség legnagyobb háborújának fontosabb eseményeit, és önálló véleményt alkot azokról. A korszak tanulmányozása során erősödik benne a társadalmi igazságosság iránti igény, az emberi jogok és a demokratikus intézményrendszerek tiszteletének fejlesztése, valamint a béke megőrzése fontosságának belátása. Tudatosulnak benne azok az okok, amelyek a pusztító háborúhoz vezettek, és melynek része a népirtás és a holokauszt. Képes önálló tudásbővítésre az iskolán kívül szerzett ismeretek (pl. filmek) felhasználásával. Ismeri és ábrázolni tudja (pl. időszalagon, rendszerező táblán) a háború fontosabb történései időrendjét, képes a térképen az egyidejűleg több fronton (és földrészen) is zajló események nyomon követésére. Tájékozott a háború fontosabb szereplőiről, megfelelően értékelve a tevékenységüket. Ismereteket merít az időszakot feldolgozó gyűjteményekből (lehetőség szerint a Holokauszt Emlékközpont anyagaiból is).”³

A második világháború tekintetében hiányoljuk a hadtörténeti összefüggések kiemelését, ugyanakkor a hősi helytállás tudatosítását mindenképpen fontosnak érezzük, nem csak a

¹ Kerettanterv az általános iskola 5-8. évfolyamára. Történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek.51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 2. melléklete.

² Kerettanterv az általános iskola 5-8. évfolyamára. Történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek.51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 2. melléklete.

³ Kerettanterv az általános iskola 5-8. évfolyamára. Történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek.51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 2. melléklete.

történelmi példák miatt, hanem az események árnyalása szempontjából is. A közgyűjtemények és az iskolán kívül szerzett ismeretek felhasználásának erősítése, a hősi példákkal együtt a személyes családi érintettség, s ezen keresztül a történelem iránti érzékenyítés lehetőségét hordozza magában.

A kerettanterv kapcsolódási pontként eredeti fotókat, háborús albumokat, valamint dokumentumfilmeket („a második világháború nagy csatái”), illetve játékfilmeket ajánl (pl.: Andrzej Wajda: *Katyń*; Michael Bay: *Pearl Harbor – Égi háború*; Joseph Vilsmaier: *Sztálingrád*; Andrzej Wajda: *Csatorna*; Ken Annakin: *A leghosszabb nap*; *A halál ötven órája*; Rob Green: *A bunker*). A példaként hozott dokumentumfilm, ami tulajdonképpen egy sorozat, azonban nehezen hozzáférhető, a youtube-n érhető néhány epizódja. Emellett számos, témába vágó dokumentumanyag (általában az ismereterjesztő tvcsatornák filmjei) érhető el ugyanitt. Ezek látványos, részben szakszerű anyagok, ugyanakkor nem oktatási célra készültek. A sokszor gyenge minőségű, vagy hiányzó szakmai lektorálás miatt fennáll veszélye a szakmai és fordítási hibáknak. Az esetleges tartalmi tévedések és a filmek terjedelme (legalább 45 perc) megkívánja, hogy az filmet felhasználó pedagógus szakmai és pedagógiai szempontokat figyelembevéve szerkessze, előkészítse azokat.

Látványos, hogy az ajánlott filmek között nem szerepel egyáltalán a magyar történelemhez köthető alkotás. Ez azért is szembetűnő, mert mind dokumentum, mind pedig játékfilmek terén találhatunk ilyeneket (*Krónika*, *Mementó*, *Drága Elza*, *Hamvadó cigarettavég*, *Halálos tavasz*, *A II. Világháború pilótái* Horváth Sándor emlékei, stb.)

Ugyancsak hiányzik a második világháború helyi vagy családi történéseire való utalás, ami napjainkban, mikor ehhez rendelkezésre a megfelelő technikai és szakmai társadalmi környezet, komoly problémának tekinthető.

Horváth Péter: Történelem 7. az általános iskolások számára. Budapest, 2016, OFI

Horváth Péter tankönyve Magyarország második világháború szereplését a 42 leckére osztott könyv két leckében (18. és 19. tárgyalja, melyek a második világháború fejezet utolsó két témája. Címük leképezi a kerettantervben írtakat: 18. Magyarország belépése a második világháborúba; 19. Magyarország a második világháború poklában.

A 18. lecke a fegyveres semlegességgel kezdődik, ahol Teleki Pál és a lengyel menekültekhez való pozitív magyar hozzáállás kerül elő. Ez második zsidótörvény követi. Hosszabban kerül tárgyalásra az 1938–1941 közötti revízió kérdésköre. Itt újfent kiemeli Teleki Pál tevékenységét, amit egy Churchill-idézettel is alátámasztanak. Röviden szó van hátország helyzetéről, majd magyar hadbalépés körülményei, kivonulás a Donhoz és Kállai kettős politikája következnek. Anekdotával, valamint történésztől (Gosztonyi Péter) vett idézetekkel egészítik ki a törzsanyagot. A leckét a „hideg napok”, a délvidéki tragédia zárja. Itt történik utalás először filmre, („Hideg napok”)

Bár a kerettanterv lehetőséget teremt rá, s a korszak is kedvezne neki, de teljesen elmarad akár a korabeli, akár modernebb audiovizuális anyagok bevonása. Bár utalás történik a („Hideg napok” című filmre, a témához célszerűbb lett volna modernebb, kevésbé ideologikus szemléletű alkotást említeni.

A 19. leckében a doni katasztrófa, majd német megszállás bemutatását találjuk. Utóbbi következményeképp bemutatja magyar zsidók sorsát, majd a kiugrási kísérlet és nyilas uralom

következik. A magyarországi hadműveletek bemutatásakor teljesen hiányzik a Budapest ostroma előtti eseménysor (harcok a Kárpátokban, tordai csata, aradi csata). A világháború lezárásaképpen a szovjet megszállás kerül görcső alá.

Összegzésképpen, a könyv a szokásos szemléltető eszközöket használja (19 db fotó, 1 térkép, idézetek) ugyanakkor nem használja ki film és az internet nyújtotta lehetőségeket. A fejezetek végén található ajánló irodalom jegyzék szakmai szempontból elavultnak tekinthető: jelentős számban (13-ból 7!) rendszerváltás előtti! Hiányoljuk a szemléletmódjában és tartalmában is korszerű szakirodalom használatát, illetve az interneten elérhető releváns gyűjtemények használatát, feltüntetését.

A kerettantervben foglaltak szerint 15 óra áll rendelkezésre a második világháború fejezet tanulmányozásához. Ez alatt az alábbi 8 témát kell feldolgozni, melyek közül az alábbiak érintik Magyarországot: Magyarország háborúba lépése és részvétele a keleti fronton;

Kállay Miklós miniszterelnöksége; A német megszállás és nyilas uralom. Felszabadulás és szovjet megszállás, Háborús veszteségeink. A zsidóüldözés társadalmi, eszmei háttere és a holokauszt Magyarországon *A fanatizmus jellemzői és formái*.⁴

Ennek során az alábbi képzési nevelés célok elérését tűzi ki:

„A tanuló ismeri az újfajta hadviselés jellegzetességeit és azok hatásait, a hátszínre, a civil lakosságot sem kímélő modern totális háború jellemzőit és a tömegpusztító hadászati eszközök használatát. Feltárja a politikai antiszemitizmus megnyilvánulásai megerősödésének mozgatórugóit, azonosítja veszélyeit,

Elítéli a diszkriminációt, és elutasítja az ún. fajelméletet és annak következményeit (megkülönböztetés, jogfosztás, elkülönítés, deportálás, megsemmisítés). Tudja, hogy mennyi áldozattal, pusztítással járt a második világháború, és hogy a holokauszt az emberiség, valamint az egész magyarság tragédiája. Belátja, hogy az ország számára veszteséggé válhat a hazai zsidó származású művészek, tudósok, feltalálók kirekesztése, emigrációba kényszerülése, fizikai megsemmisítése (pl. Neumann, Teller, Szilárd, Rejtő, Radnóti, Szerb). Megismer olyan történelmi helyzeteket, amelyek a háborús viszonyok közötti népek, népcsoportok vagy személyek megmentését eredményezték.

Megérti, miként került a háború során Magyarország kényszerpályára, és ez milyen következményekkel járt az ország sorsát illetően. Tisztában van a háborús vereség és a megszállás közvetett és közvetlen következményeivel (pl.: malenkij robotra elhurcolt magyar és német származású civilek, német nemzetiségű lakosság kitelepítése, a szlovákiai magyarok áttelepítése).

Képes önálló véleményt megfogalmazni társadalmi-történelmi eseményekről, azok főbb szereplőiről. Képes erkölcsi kérdéseket felvető élethelyzeteket felismerni és megvitatni, valamint a hatalmon lévők és a társadalom felelősségének mérlegelésére a hazánkat érintő alapvető tragédiákban (pl. a doni katasztrófa, a holokauszt).

Belátja, hogy a XX. századi kirekesztésen alapuló (bűnbakképzésen alapuló) népiirtások nem mehettek volna végbe a többségi társadalom tevőleges vagy hallgatólagos támogatása, valamint apátiája nélkül. Különösen igazolható ez a holokauszt esetében”⁵

Az általános iskolai kerettantervhez képest itt súlyt kap a hadtörténet, ugyanakkor, ugyanakkor a magyarság egyfajta kollektív bűnösségre utaló célokat tűz ki: „*hatalmon lévők és a*

⁴ Kerettanterv az általános iskola 9-12. évfolyama számára. Történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek.51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 3. melléklete.

⁵ Kerettanterv az általános iskola 9-12. évfolyama számára. Történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek.51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 3. melléklete.

társadalom felelősségének mérlegelésére”; „*népirtások nem mehettek volna végbe a többségi társadalom tevőleges vagy hallgatóságos támogatása, valamint apátiája nélkül*”. Ehhez képest hiányzik az egyéni példaadás, a civil és katonai helytállás, hősiesség kiemelése. A felelőssé tudatosításával s a pozitív oldal ezzel párhuzamos feltüntetése nélkül egyfajta torz nemzet- és történelem- közösség- és családképhez vezethet. Hiányoljuk a szovjet megszállás tárgyalásának igényét. Ez utóbbi, együtt a Holocaust, illetve a front eseményekkel és hadifogsággal, kiváló lehetőséget ad a világháború, s ezen keresztül a 20. századi történelem hely- és családtörténeti nézőponton keresztül való megismerésére, hatásának érzékeltetésére.

A kapcsolódási pontok:

Vizuális kultúra: kiemeli a korabeli fényképek használatában rejlő lehetőségeket. Elemzés céljából Robert Capa normandiai partraszállásról készült képeit hozza fel.

Mozgóképkultúra és médiaismeret: „Videó-interjúk, visszaemlékezések, a videó-interjú, mint műfaj elemzése”. Itt hiányoljuk példaadást, mind az egyetemes, mind a magyar történelem területéről.

Informatika területéről az internetes keresési készséget emeli ki, melyet archív filmfelvételek keresésére lehet felhasználni, melyeket aztán elemzés alá lehet vetni.

Fejlesztési területként határozza meg a történelmi filmek hitelességének vizsgálata. Ebben az esetben a *Halál ötven órája* c. filmet hozza fel példának.

A kerettanterv példái elsősorban az egyetemes világháború történet területéről kerülnek elő. Jellemzőnek tartjuk, hogy míg pozitív példák a győztesek oldaláról kerülnek elő: „*Híres emberek jellemzése. (Pl. Churchill, a brit elszántság jelképe.)*”, addig negatívumok a vesztes oldalról kerülnek elő „*Kérdések megfogalmazása a forrás megbízhatóságára vonatkozóan (pl. Horthy Miklós emlékiratai kapcsán.)*”

A győztesekkel kapcsolatos vitás kérdések rendkívül elnagyoltan kerülnek elő, vagy egyáltalán szó sincs róluk. (Gulag, hadifogság, szőnyegbombázás).

Hiányoljuk a filmek intenzívebb használatát, mind dokumentum, mind pedig játékfilmek tekintetében. Ide felsorolhatjuk a fentebb hozott példákat.

Ugyancsak fontos lenne a kerettantervbe beilleszteni a hely- és a családtörténet, különösen hogy ezek művelése közvetlen élményt és tapasztalatot jelenthet mind a diákoknak, mind pedig a közösség számára.

Száray Miklós: Történelem 11. A négyosztályos gimnáziumok és a szakközépiskolák számára. Budapest, 2015, OFI.

Száray történelemkönyvének második világháborúval foglalkozó utolsó fejezete 8 leckéből és egy összegzésből áll. Ezek közül 4 lecke foglalkozik Magyarország második világháborús szereplésével: 53. Magyarország háborúba sodródása; 54. Magyarország belépése a világháborúba; 55. A német megszállás és a magyar holokauszt; 56. A sikertelen végjáték.

Húsz oldalon összesen 25 kép, 18 ábra (15 térkép, 3 egyéb – táblázat, grafikon) található, tehát jól illusztrált kötetről beszélhetünk. A vizuális illusztrációk mellett szöveges források is (visszaemlékezések, dokumentumok, korabeli sajtóanyagok) bevonásra kerültek nagy számban a tanítási folyamatba.

Az interneten szabadon elérhető tartalmakat is felhasznál, de ez nem konkrét honlapokat jelent, hanem csak annyit, hogy a diák a világhálón nézzen utána bizonyos információknak. Hiányoznak az egyéni történetek, csak pár visszaemlékezést olvashatunk, de azok is inkább az általános történelmi helyzetről szólnak vagy adalékként szolgálnak főanyaghoz.

A tankönyv teljesen mellőzi a filmek felhasználását. Sem dokumentumfilmek, sem játékfilmek nem szerepelnek benne. Manapság mindkettőből széles választék áll rendelkezésre, melyek szakmailag megfelelő színvonalon, az adott korosztály számára is fogyaszthatóan illeszthető be a tanóra menetébe.

A kerettantervhez képest részleteiben is bemutatja a hazánk szovjet megszállásnak körülményeit, kitér az 1944-es harcokra s a doni katasztrófát is több oldalról járja körül (tragédia – helytállás)

Általános iskola

Tankönyv	A tananyag mennyisége, terjedelme (fejezet, oldal, képek és ábrák vannak-e, ezek száma)	Írott források megjelenése, bevonása a tanítási folyamatba	Képes források	hangképes források	Az interneten szabadon elérhető tartalmak bevonása (Youtube, más szabad hozzáférésű honlapok)	Más tantárgyakkal kapcsolatos külső koncentráció t magába foglal-e, tantárgyon belüli belső koncentráció t használ-e	Tárgyi tévedések vannak-e? Félreérthető , pontosításra szoruló részek?	Módszertani felvetések, dilemmák
Helméczy Mátyas: Történelem 8. Az általános iskola 8. évfolyama számára. Budapest, 2006, Nemzeti Tankönyvkiadó .	3 lecke 11.5 oldal (összesen 45 lecke, 216 oldal) 23 ábra (13 fotó – 1 levél másolattal, 4 térkép,)	Igen: korabeli dokumentumok. visszaemlékezések	Igen, leginkább pusztai illusztrációként , nincs hozzájuk kapcsolva feladat, plussz info	Nincs	Nincs	Nem		„Kérdezzetek meg időseket...” fogalmak, életrajz, kronológia
Bencsik Péter – Horváth Levente Attila: Történelem 8. Szeged, 2007, Mozaik Kiadó.	2 lecke 6 oldal (összesen 46 lecke, 199 oldal) 23 ábra (20 fotó – 1 levél másolattal, 1 térkép, 2 táblázat	Igen: visszaemlékezések, anekdota	igen, jellegzetesen képhez feladat társul, de a képek minősége ehhez nem alkalmas	Nincs	Nincs	nem		„Kérdezd meg ... hogy a ti családodokból meghalt-e valaki...”, politikusportrék, kronológia, kislexikon és fogalomgyűjtemény

Balla Árpád: Történelem 8. Budapest, 2013, Műszaki Kiadó.	2 fejezet – 20 oldal (összesen: 47 fejezet és az összefoglalások, 230 oldal)	általában is nagyon kevésbé. e két leckénél nincs	igen	Nincs	Igen „nézz utána az interneten...”	Belső: „elevenítsd fel...”	Nincs	„Nézz utána lakóhelyeden... hogyan őrzik a Donnál elesett katonák emlékét” kronológia, kis lexikon
Horváth Péter: Történelem 7. az általános iskolások számára. Budapest, 2008, OFI.	0 (a tankönyv az első világháborúval zárul)							
Horváth Péter: Történelem 7. az általános iskolások számára. Budapest, 2016, OFI.	2 lecke (összes: 42 lecke + összefoglalások) 20 ábra (19 kép, 1 térkép)	Igen (visszaemlékezések , vers, korabeli dokumentumok)	19 kép	utalás: Hideg napok c. filmre	Igen (Youtube, „nézz utána a világhálón...” ,	Külső koncentráció : Igen (film: Hideg Napok, magyar nyelv és irodalom: Radnóti, dezertál szó jelentése Belső koncentráció : igen – utal korábbi leckére	Egyéni, emberközele történelem hiánya. Tisztán negatív eseményeken hangsúly. Ajánlott irodalomban hiányzik a világháború szubjektív magyar megközelítése. kislexikon, a tankönyvben megjelenő új szakszavak, kronológia	
Horváth Péter: Történelem 8. az általános iskolások számára.	2 lecke (18, 19) összesen: 41 lecke, + összefoglalás, +	Igen (visszaemlékezések , vers, korabeli dokumentumok)			Igen (, „nézz utána a világhálón...” , Múltkor	Külső koncentráció : Igen (film: Hideg Napok,	Egyéni, emberközele történelem hiánya. Tisztán negatív eseményeken	

Budapest, 2009, OFI.					internetes portál,	magyar nyelv és irodalom: Radnóti, dezertál szó jelentése. Hideg Napok regény Belső koncentráció : igen – utal korábbi leckére		hangsúly. Ajánlott irodalomban hiányzik a világháború szubjektív magyar megközelítése. kislexikon, szómagyarázat, kronológia., név- és fogalommutató
Horváth Péter – Ispánovity Márta: Történelem 8. az általános iskolások számára. Budapest, 2016, OFI.	0							

Középiskola

Tankönyv	A tananyag mennyisége, terjedelme (fejezet, oldal, képek és ábrák vannak-e, ezek száma)	Írott források megjelenése, bevonása a tanítási folyamatba	Képes források	hangképes források	Az interneten szabadon elérhető tartalmak bevonása (Youtube, más szabad hozzáférésű honlapok)	Más tantárgyakkal kapcsolatos külső koncentrációt magába foglal-e, tantárgyon belüli belső koncentrációt használ-e	Tárgyi tévedések vannak-e? Félreérthető, pontosításra szoruló részek?	Módszertani felvetések, dilemmák
Történelem IV. 1914–1998. A középfokú iskolák számára. Budapest, 2001, Cégér Kiadó.	3 lecke, 120 oldal (összesen: 402 oldal, 59 lecke) 7 ábra (7 fénykép)	korabeli dokumentumok, visszaemlékezések	7 kép, zömében (5 db) 1944-45-ös eseményekre fókuszál	0	0	0		Eseménytörténetre koncentrál. Kronológia, ki kicsoda
Salamon Konrád: Történelem IV. A középiskolák számára. Budapest, 1998, Nemzeti Tankönyvkiadó.	3 fejezet, 18 oldal A/4) – (összesen: 60 fejezet, 279 oldal) 11 ábra (11 kép)	főszöveg mellett korabeli dokumentumok, visszaemlékezések felidézése	11 kép magyar történeti témában	Nincs	Nem	Nem		vegyes tematikájú leckék: magyar és egyetemes történelem együtt tárgyalva. politikatörténeti túlsúly, minimális hadtörténet
Répárszky Ildikó – Dupcsik Csaba – Újvári Pál: A globális világ felé (1930-). Történelem	2 fejezet, 18 oldal A/4) (összesen: 29 fejezet, 306 oldal) 19 ábra (16 kép, 3 ábra)	főszövegben idézetek, azon kívül visszaemlékezések, dokumentumok	19 kép	0	0	0	nem jellemző	Egyfajta negatív történelemkép. Hiányzik a regionalitás, a lokalitás igénye.

középiskolások. Budapest, 2001, Műszaki Kk.								
Száray Miklós: Történelme 11. A négyosztályos gimnáziumok és a szakközépiskolák számára. Budapest, 2015, OFI.	4 fejezet (53– 56), 20 oldal, 25 kép, 18 ábra (15 térkép, 3 egyéb – táblázat, grafikon) Összes: 296 oldal, 56 lecke + összefoglalások	igen (visszaemlékezések, dokumentumok, sajtó)	igen(25 db): korabeli fotók, 1 levélmásolat (nagyon kis méretben), néhány képaláírás plussz info,	nincs	nincs konkrét honlap , csak „nézz utána az interneten...”, illetve „nézz utána...”	külső: irodalom, (Márai idézése, de ismeretekre nem hivatkozik) belső: nem utal korábbi vagy jövőző ismeretekre	-	Nincsenek, egyéni történetek, csak pár visszaemlékezés, de azok is inkább az általános történelmi helyzetről, vagy ahhoz adalékok.
Történelem tankönyv 11. Budapest, 2016, OFI.	3.5 fejezet (48, 49, 51, 52: félíg) 25 oldal, 22 kép, 6 ábra (4 térkép, 2 egyéb – táblázat, grafikon) Összes: 296 oldal, 56 lecke + összefoglalások	igen (visszaemlékezések, dokumentumok, sajtó) egy részük a digitális tananyagból	igen (22 darab kép)	0	igen („Nézzünk utána az interneten.. 230.)	igen irodalom: (Márai,		